

Dret penal econòmic

Gonzalo Quintero Olivares

Luigi Foffani

Óscar Morales García

Fermín Morales Prats

María José Pifarré de Moner

PID_00188244

Material docent de la UOC

Gonzalo Quintero Olivares

Catedràtic de Dret Penal de la Universitat Rovira i Virgili.

Luigi Foffani

Catedràtic de Dret Penal de la Università di Modena e Reggio Emilia.

Óscar Morales García

Professor dels Estudis de Dret de la UOC.

Fermín Morales Prats

Catedràtic de Dret Penal de la Universitat Autònoma de Barcelona.

María José Pifarré de Moner

Professora de Dret penal de la Universitat Oberta de Catalunya.

L'encàrrec i la creació d'aquest material docent han estat coordinats per la professora: María José Pifarré de Moner (2012)

Primera edició: febrer 2012

© Luigi Foffani, Óscar Morales García, Fermín Morales Prats, María José Pifarré de Moner, Gonzalo Quintero Olivares

Tots els drets reservats

© d'aquesta edició, FUOC, 2012

Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona

Disseny: Manel Andreu

Realització editorial: Eureka Media, SL

Dipòsit legal: B-1.434-2012

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Introducció

1) El dret penal econòmic

En l'assignatura que ara us presentem, l'objecte principal d'estudi està constituït pels anomenats *delictes econòmics* o *delictes socioeconòmics*. Aquests delictes es diferencien dels anomenats *delictes patrimonials* essencialment perquè l'objecte de tutela deixa de ser individual i es converteix en col·lectiu. A diferència dels delictes estrictament patrimonials, incorporen el sentit d'**ofensa potencial** o dirigida al públic o a la societat en general.

Cal recordar, per a tenir una perspectiva històrica adequada, la tradició no intervencionista del dret penal espanyol en matèria econòmica, que va ser palesa fins al Codi penal de 1995, deixant al marge algunes lleis de postguerra. La declaració constitucional i el significat de l'estat social de dret enfront del pur estat liberal van imposar aquesta modificació del criteri legal, però la política real en molts moments i en molts problemes ha estat amb freqüència ultraliberal, i això distorsiona la vigència real de les normes penals. D'exemples en trobem en la *llibertat* amb què s'ha permès el funcionament d'entitats pseudo-financeres que han acabat en fiascos colossals, o en la passivitat davant la destrossa massiva de costes i paisatges a causa d'una construcció descontrolada.

La Constitució va ser sens dubte una crida peremptòria a la creació dels delictes econòmics, ja que, correlativament, les infraccions penals solament es poden entendre com a tutela dels béns jurídics proclamats per la Constitució, que és l'única font creadora, i, en sentit contrari, la vigència mateixa de les seves promeses i els seus programes (en aquest cas, en matèria econòmica) depèn en certa manera, encara que no exclusivament, de l'eficàcia del dret penal.

Posteriorment, van entrar en joc les conseqüències de la integració en la Unió Europea, amb les condicions obligatòries que se suposa que s'han de complir. Malgrat això, i tots ho sabem, aquest canvi necessari en el dret penal és pendent encara en molts temes, ja que l'harmonització d'una bona part del dret penal, i en tot cas, del dret penal econòmic, encara no s'ha resolt.

En suma, sobren raons per a comprendre que hi ha d'haver delictes econòmics i que aquests delictes tenen una especificitat pròpia, que porta a evitar una manera patrimonial d'entendre'ls o explicar-los. Alhora, aquest criteri condueix al fet que moltes vegades sigui impossible traçar la frontera entre delictes patrimonials i delictes econòmics. Tampoc no s'ha de caure en la temptació de considerar que hi pot haver una frontera nítida, ja que ni els delictes patrimonials són atacs a béns jurídics exclusivament individuals, ni els econòmics afecten únicament interessos socials i supraindividuals. Aquests caràcters respectius solament han de tenir la condició de preponderants. A més, això s'ha

de tenir en compte per quan s'hagi de precisar qui són els perjudicats en cadascun d'aquests delictes. Com a exemple d'això, podem esmentar un cas de delicte patrimonial en què els perjudicats són els treballadors d'una empresa abocada a la desaparició després de fallida fraudulenta, encara que hagin cobrat fins a l'últim salari, ja que perdran la feina. El qui, enganyat, adquireix una costosa maquinària falsificada i de mala qualitat és perjudicat, com ho és el titular de la marca usurpada (delicte contra la propietat industrial).

Si són parts diferents del dret penal, hi ha d'haver també una diferència neta de béns jurídics protegits entre un grup i l'altre, i aquesta diferència es vol traçar per la via de la **titularitat del bé i no per la naturalesa**, tot i que hi pot haver canvis de titularitat (individual, col·lectiva o plural) sense modificació de naturalesa, i al contrari. Els delictes econòmics afecten necessàriament interessos patrimonials, ja que, fet i fet, en les relacions econòmiques s'hi juguen moltes coses, però també els diners de persones concretes. Al costat del gaudi pacífic del patrimoni personal, als ciutadans, als quals s'ofereix una vida immersa en el liberalisme econòmic però amb promesa de control públic (el que ofereix l'anomenat *estat social*), se'ls ha de brindar una expectativa de mercat possible per a la seva activitat o la seva participació en el mercat, i també un sistema sòlid de control raonable del risc.

Per això mateix, la qualificació d'un delicte com a econòmic no és fàcil perquè, segons es diu, habitualment, hi ha zones mixtes que participen de totes dues dimensions (patrimonial o individual i econòmica o supraindividual). Això no és veritat, però: tots aquests delictes dubtosos en la seva naturalesa són en realitat d'una sola naturalesa, **encara que incideixin en altres interessos**, i això cal recordar-ho per a determinar quin és el bé jurídic i com es produeix la consumació i, en la mateixa línia, tenir un criteri per a determinar quan s'ha d'apreciar un concurs de delictes. Per exemple, el fet de dir que els delictes de publicitat són estafes intentades condueix a veure innecessària aquesta tipicitat, en aquest cas, i a desconèixer que la publicitat aspira a formar l'opinió dels consumidors, la qual cosa és un valor supraindividual.

Malgrat tot això, el nostre Codi penal no ha optat, com havia demanat un sector doctrinal, per regular els delictes econòmics separadament dels delictes patrimonials. Tots dos tipus d'il·licituds penals es regulen en el títol XIII del llibre II del Codi penal, la qual cosa no constitueix cap obstacle perquè altres delictes amb un caràcter marcadament econòmic puguin estar situats de manera sistemàtica fora d'aquest títol. De fet, la naturalesa patrimonial o econòmica d'alguns delictes no està absolutament definida. Això explica l'opció reguladora del legislador, i també que en el programa d'aquesta assignatura, juntament amb els delictes de caràcter marcadament econòmic, analitzem figures delictives en què el vessant patrimonial té una gran transcendència.

D'aquesta manera, juntament amb infraccions delictives tradicionals i essencialment patrimonials, com ara l'estafa, estudiarem grups delictius nous que han aparegut com a conseqüència de les demandes de tutela recents en deter-

minats aspectes del funcionament del mercat. Entre aquests grups delictius, explicarem els delictes contra el mercat i els consumidors, i els delictes contra els drets dels treballadors.

2) Els problemes econòmics i la capacitat del dret penal econòmic

Els temps que vivim han ensenyat dolorosament que els moviments del sistema econòmic i el funcionament dels mercats excedeixen fins i tot el poder dels estats. Especuladors diversos poden situar un estat a la vora del precipici, i per descomptat, destrossar els seus equilibris interns. Aquestes sí que són agressions al sistema econòmic, però per a aquestes agressions no serveix el dret penal. En el millor dels casos, si és que hi ha alguna cosa modèlica, el dret penal no arriba ni tan sols a protegir la realitat econòmica, sinó tan sols, i ja és molt, un cert tipus d'ordenació que es considera bo o mínim perquè el mercat i els seus protagonistes principals, les empreses, puguin subsistir.

No és gran cosa, certament, reduir l'objectiu dels delictes econòmics a la protecció de regles de mercat i comportament dels que hi actuen, a més d'alguns interessos de l'estat o de grups d'estats (avui cada vegada més habitual). És absurd, però, considerar de debò que l'economia en abstracte és l'objecte de tutela per al dret. L'articulació d'una política econòmica mitjançant lleis –sense entrar en el que opinen els economistes sobre la intervenció en l'economia per mitjà de lleis– no significa que hi pugui haver lleis repressives que complementin, en sentit secundari, aquesta política. Per això, el que els penalistes anomenen *delictes econòmics* no és –deixant de banda la necessitat de protegir les promeses constitucionals– més que una contribució sancionadora a allò que persegueixen lleis administratives i mercantils la funció de les quals és reflex potser d'una manera de concebre el mercat, el món financer i les relacions de contingut econòmic entre individus i estat.

Aquesta limitació essencial explica al seu torn que l'opció pel dret penal o pel dret administratiu sancionador en matèria econòmica no sigui clara. Si exceptuem els delictes que obeeixen a resolucions supranacionals, o els que ja tenen carta de naturalització en el dret penal comparat (per exemple, usurpació de models industrials, administració deslleial i falsificació de balanços), en la resta tot és opinable, com es reflecteix bé en la breu història del delictes fiscal (sense anar gaire lluny, el fet que l'Administració tributària no ha cedit mai el criteri de persecució al sistema ordinari de justícia penal).

També cal reconèixer que la parcel·la del sistema penal que anomenem *dret penal econòmic* ofereix defectes compartits amb tot el sistema, com és, especialment, el compliment defectuós del principi d'extrema ràtio, alhora que es deixa en mans del dret mercantil o administratiu la solució de problemes més greus que alguns delictes del grup.

Potser per això és excessiva la denominació de *delictes econòmics* o de *dret penal econòmic*, quan es tracta de figures que solament actuen sobre aspectes del funcionament del mercat, la relació dels ciutadans amb el mercat, la protecció de regles mínimes de lleialtat entre empreses i d'aquestes empreses amb la ciutadania, la tutela de la credibilitat de les activitats de les persones jurídiques i la confiança necessària en les informacions econòmiques i en les institucions financeres.

L'extensió del dret penal econòmic a altres camps adjacents ha de ser entesa com a accidental, i no pas consubstancial. És indubtable que els delictes fiscals, o contra la Seguretat Social, o els delictes de funcionaris com el suborn, el tràfic d'influències i l'ús d'informació privilegiada incideixen indirectament en la normalitat del mercat, encara que solament sigui pel que comporten per a la igualtat de condicions, però no són en si mateixos delictes econòmics.

Això no impedeix reconèixer que els problemes dogmàtics més importants (la imputació de decisions, per exemple, en els grups empresarials) incideixen en l'activitat d'empreses o grups de poder econòmic, això és, importants protagonistes de l'activitat del mercat es poden veure en la condició d'imputats a causa de l'actuació de persones concretes, i això porta a problemes que per mitjà d'una espècie de via de retorn afectaran les idees i la interpretació dels delictes econòmics. És evident que el punt culminant de la determinació de la responsabilitat d'una persona jurídica que es produeix per impregnació del que ha fet una persona física està en la relació entre les persones físiques actants i aquestes persones jurídiques. És palès que s'haurà de perfilar la classe de persona que pot provocar aquesta derivació al grup, la seva quantitat i qualitat de poder, ja que, encara que s'exigeixi un poder mínim com a regla, cal tenir en compte la diferència entre el poder jurídic formal i el poder material, tema que es reproduïx en el marc de la **interpretació del concepte d'administrador**. A això, s'hi suma que el sistema espanyol també inclou la possibilitat de declarar responsabilitat penal de la persona jurídica perquè l'actuació delictiva ha estat possible gràcies al descontrol sobre les accions de les persones físiques que la integren, tema que porta a la determinació de quines són les conductes que, entre altres raons, per respecte al mercat i a la competència lleial, s'imposa una empresa, que d'aquesta manera expressa la seva percepció del possible i el prohibit.

3) Delictes que estudiarem

Els grups de delictes que analitzarem els estructurarem, concretament, de la manera següent:

a) En primer lloc, en "Dret penal econòmic. Part general" s'estudia la problemàtica i qüestions comunes a tots els delictes econòmics. S'analitzen tant les seves particularitats exclusives com aquelles que comparteix només amb altres

"branques especialitzades del dret penal". D'altra banda, també se subratlla tot allò en què no pot i no hi ha d'haver diferències amb la resta de l'ordenament penal.

b) En segon lloc, hi ha el mòdul didàctic "Defraudacions i insolvències punibles", on estudiarem les defraudacions i les insolvències punibles. En aquests supòsits il·lícits, juntament amb l'engany com a element essencial, es pot veure una doble naturalesa, patrimonial i econòmica, que es torna predominantment patrimonial en les defraudacions i més aviat econòmica en les insolvències punibles.

c) El mòdul següent, "Delictes relatius a la propietat intel·lectual i industrial", està dedicat a estudiar els delictes contra la propietat intel·lectual i industrial. En aquests delictes es pot detectar encara la protecció de valors de signe patrimonial individual, malgrat que tenen un contingut econòmic més marcat que els d'apoderament fraudulent o que els d'insolvències punibles.

d) A continuació, hi ha un mòdul, "Delictes relatius al mercat i als consumidors", que analitza els delictes contra el mercat i els consumidors, de caràcter clarament econòmic, ja que incriminen conductes heterogènies consistents en infraccions relatives al funcionament del mercat. Es tracta, en definitiva, de protegir el bon funcionament del tràfic mercantil.

e) En el mòdul "Delictes societaris" està dedicat a fer l'anàlisi dels delictes societaris que tenen una petjada clarament econòmica, ja que tutel·len el funcionament correcte de les societats mercantils en un mercat basat en les regles pròpies del sistema capitalista.

f) El mòdul "Encobriment i blanqueig de capitals" s'estudia l'encobriment i el blanqueig de capitals, figures delictives que, si bé no estan massa allunyades dels delictes contra l'Administració de justícia, com ocorre en el cas de l'encobriment, tenen un component econòmic des del moment en què el blanqueig permet la introducció al mercat de grans quantitats de diners que operaven fora del tràfic legal.

g) El mòdul didàctic "Delictes contra la Hisenda pública i contra la Seguretat Social" analitza els delictes contra la Hisenda pública i la Seguretat Social, que ja estan recollits fora del títol XIII del llibre II del Codi penal. En aquests delictes, el vessant econòmic consisteix en el fet que es dirigeixen a la protecció de l'erari públic, la Seguretat Social o la despesa pública.

h) El mòdul didàctic "Delictes contra els drets dels treballadors" està dedicat a l'estudi dels delictes contra els drets dels treballadors, situats també fora del títol XIII del Codi penal. El caràcter econòmic d'aquests delictes es dedueix de

la condició que tenen de figures delictives dirigides a tutelar el conjunt dels interessos dels treballadors com a classe econòmica i social en un sistema de mercat lliure.

i) Finalment, l'últim mòdul, "Falsedats", gira al voltant de l'estudi de les falsedats, tant de moneda i efectes timbrats com documentals.

Objectius

En els materials didàctics d'aquesta assignatura hi ha els continguts i les eines indispensables perquè assolis els objectius següents:

- 1.** Comprendre els criteris de selecció de béns jurídics que mereixen protecció penal en la delinqüència econòmica.
- 2.** Analitzar les innovacions introduïdes per les lleis orgàniques 11/2003, de 29 de setembre, i 15/2003, de 25 de novembre, en els delictes estudiats.
- 3.** Conèixer els límits de la intervenció penal i com es cohonesta amb el dret administratiu sancionador en cas que es donin infraccions administratives.
- 4.** Estudiar la regulació de les defraudacions i les insolvències punibles.
- 5.** Analitzar el nou tractament juridicopenal dels delictes contra la propietat intel·lectual i industrial.
- 6.** Percebre les raons de la introducció en el Codi penal dels delictes contra el mercat i els consumidors, i estudiar-ne la regulació.
- 7.** Assumir les raons de la incorporació al text punitiu dels nous delictes societaris i analitzar-ne la configuració juridicopenal.
- 8.** Estudiar la tipificació dels delictes d'encobriment i blanqueig de capitals.
- 9.** Analitzar la regulació dels delictes contra la Hisenda Pública i la Seguretat Social, i l'orientació politicocriminal que la informa.
- 10.** Estudiar la configuració penal dels delictes contra els drets dels treballadors.

Continguts

Mòdul didàctic 1

Dret penal econòmic. Part general

Luigi Foffani i María José Pifarré de Moner

1. El naixement dels delictes econòmics en l'ordenament espanyol
2. Del "patrimoni" a l'"economia": nous béns jurídics. El nou títol "Delictes contra el patrimoni i contra l'ordre socioeconòmic"
3. Tècniques de tutela del dret penal econòmic
4. Relació amb la normativa extrapenal: el caràcter "sancionador" i "accessori" del dret penal econòmic; elements normatius, normes de reexpedició i normes penals en blanc
5. Dret penal econòmic i infraccions administratives
6. Dret penal econòmic i principis fonamentals del dret penal: subsidiarietat, fragmentarietat, últim recurs
7. Els subjectes del dret penal econòmic
8. Dret penal econòmic i responsabilitat de les persones jurídiques
9. Cap a una europeïtzació del dret penal econòmic

Mòdul didàctic 2

Defraudacions i insolvències punibles

Gonzalo Quintero Olivares

1. Defraudacions
2. Insolvències punibles
3. L'exempció de responsabilitat criminal en els delictes patrimonials
4. La rellevància penal dels actes preparatoris punibles en els delictes patrimonials

Mòdul didàctic 3

Delictes relatius a la propietat intel·lectual i industrial

Gonzalo Quintero Olivares

1. Els delictes relatius a la propietat intel·lectual
2. Els delictes relatius a la propietat industrial

Mòdul didàctic 4

Delictes relatius al mercat i als consumidors

Fermín Morales Prats i Gonzalo Quintero Olivares

1. El descobriment i la revelació de secrets d'empresa
2. La protecció penal de la lliure competència
3. La protecció penal dels consumidors
4. Facilitació dels serveis condicionats de ràdio i televisió i altres serveis a distància
5. El nou delicte de corrupció entre particulars

Mòdul didàctic 5

Delictes societaris

Gonzalo Quintero Olivares

1. Qüestions comunes
2. La falsedat en els comptes
3. La infidelitat dels òrgans socials
4. La imposició o l'aprofitament d'acords lesius
5. L'obstrucció de l'exercici dels drets inherents a la condició de soci
6. L'impediment a la inspecció o la supervisió
7. L'administració fraudulenta

Mòdul didàctic 6

Receptació i blanqueig de capitals

Gonzalo Quintero Olivares

1. La receptació
2. El blanqueig de capitals

Mòdul didàctic 7

Delictes contra la Hisenda pública i contra la Seguretat Social

Fermín Morales Prats

1. La defraudació a la Hisenda pública
2. El delictes de frau a la Seguretat Social
3. El frau de subvencions
4. El delictes comptable

Mòdul didàctic 8

Delictes contra els drets dels treballadors

Óscar Morales García

1. Els delictes d'imposició de condicions perjudicials i limitació dels exercicis de vaga i llibertat sindical
2. Immigració de treballadores i tràfic il·legal de mà d'obra
3. Discriminació en el treball
4. Delictes contra la vida o integritat física dels treballadors
5. Responsabilitat de les persones jurídiques
6. Rellevància penal de l'assetjament psicològic

Mòdul didàctic 9

Falsedats

Gonzalo Quintero Olivares

1. La falsificació de moneda
2. La falsificació de mitjans de pagament diferents dels diners
3. Les falsedats documentals
4. Les maneres de falsejar i l'atipicitat de la falsedat ideològica comesa per particulars
5. Els concursos entre falsedats i altres delictes
6. El tràfic i ús de certificats falsos
7. L'ús de documents aliens

Bibliografia

Bibliografia bàsica

Corcoy Bidasolo, M.; Mir Puig, S. (2011). *Comentarios al código penal*. València: Tirant lo Blanch.

Martínez-Buján Pérez, C. (2011). *Derecho penal económico y de la empresa. Parte especial* (3a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Martínez-Buján Pérez, C. (2011). *Derecho penal económico y de la empresa. Parte general* (3a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Muñoz Conde, F. (2010). *Derecho penal. Parte especial* (18a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Muñoz Conde, F. (2010). *Derecho penal. Parte general* (8a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Quintero Olivares, G.; Morales Prats, F.; Tamarit Sumalla, J. M.; García Albero, R. (2011). *Comentarios a la parte especial del Derecho penal* (6a. ed.). Cizur Menor (Navarra): Thomson-Aranzadi.

Tiedemann, K. (2010). *Manual de Derecho penal económico. Parte general y especial*. València: Tirant lo Blanch.

Vives Antón, T. S.; Orts Berenguer, E.; Carbonell Mateu, J. C.; González Cussac, J. L.; Martínez-Buján Pérez, C. (2010). *Derecho penal. Parte especial* (3a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Bibliografia complementària

Bacigalupo Zapater, E. (dir.) (1998). *Curso de Derecho Penal Económico*. Madrid: Marcial Pons.

Bajo Fernández, M. (coord.) i altres (1998). *Compendio de Derecho Penal: parte especial* (vol. II). Madrid: Editorial Centro de Estudios Ramón Areces.

Bajo Fernández, M.; Bacigalupo, S. (2001). *Derecho Penal Económico*. Madrid: Centro de Estudios Ramón Areces.

Cobo del Rosal, M.; Carmona Salgado, C.; González Rus, J. J.; Morillas Cueva, L.; Polaino Navarrete, M.; Portilla Contreras, G. (1999). *Curso de Derecho penal español. Parte especial I y II*. Madrid: Marcial Pons.

Conde-Pumpido Ferreiro, T. C. (dir.) (2001). *Código penal. Doctrina y Jurisprudencia* (toms I, II i III). Madrid: Trivium.

Conde-Pumpido Ferreiro, C. (Coord.) i altres (2004). *Código penal comentado (con comentarios y concordancias* (2 vol.). Barcelona: Bosch.

Gómez Benítez, J. M. (2002). *Derecho penal económico*. Madrid: Consejo General del Poder Judicial ("Manuales de Formación Continuada", 14, 2001).

Martínez-Buján Pérez, C. (1998). *Derecho penal económico. Parte general*. València: Tirant lo Blanch.

Martínez-Buján Pérez, C. (1999). *Derecho penal económico. Parte especial*. València: Tirant lo Blanch.

Martínez-Buján Pérez, C. (2002). *Derecho penal económico*. València: Tirant lo Blanch.

Rodríguez Mourullo, G. (dir.) **i altres** (1997). *Comentarios al código penal*. Madrid: Civitas.

Suárez-Mira Rodríguez, C. (2004). *Manual de Derecho penal* (2a. ed.). Madrid: Civitas.

Podeu consultar també la bibliografia específica que s'adjunta en cada un dels mòduls didàctics.

